

Նորաբանություններն արցախյան պոեզիայում

Հ. Ս. ՂԱԶԱՐՅԱՆ

Նորաբանությունները հասարակական կյանքի, գիտության, տեխնիկայի զարգացման հետևանքով կամ անհատական-ոճական նկատառումներով առաջացած բառեր են, ինչում են լեզվական և անհատական¹, որոնք Ս. Ա. Էլյանը բնորոշում է հետևյալ կերպ. «Լեզվական նորաբանությունները ստեղծվում են արտալեզվական գործոնների ազդեցությամբ, հասարակական կյանքում առաջացած նոր առարկաների, երևույթների, հասկացությունների անվանման պահանջով և ունեն անվանողական նպատակադրում»:

Անհատական նորաբանությունները մեկուսացած նորաբանություններ են, ստեղծվում են հիմնականում ոչ թե լեզվի բառապաշարը հարստացնելու, այլ ոճական նպատակադրումով և իրենց անվանողական գործառնությամբ էլ առավալապես անհատական վերաբերմունքի դրսևորման արտահայտություններ են²:

Արցախյան պոեզիայում կան և՛ լեզվական, և՛ անհատական նորաբանություններ: Հետաքրքրություն են ներկայացնում առանձնապես անհատական-ոճական նորաբանությունները, որոնց շերտ ասելիքը բանաստեղծական մտածողության յուրահատկությամբ, վառ պատկերավորությամբ, իուզական և զգայական հագեցվածությամբ արտահայտելու մեջ է: Անհատական նորաբանությունները շատ են հատկապես 90-ական թվականներին գրված ստեղծագործություններում: Հայրենասիրական ջերմ զգացումով, զեղարվեստական մեծ ներշնչանքով գրված երգերում նոր բառերի կերտումն ու գործածումը ամենևին էլ պատահական չպիտի համարել: Դրանք տեղին ու մեծ լիցքով հանդես եկած բառեր են՝ միանգամայն հասկանալի ու ընդունելի հայոց լեզվի բառապաշարի համար:

Արցախի բանաստեղծները, հնտորեն օգտվելով հայերենի բառակազմական հարուստ հնարավորություններից, հիմնականում ստեղծել են բանաստեղծության բառապաշարին համահունչ բարդ և ածանցավոր բառեր՝ կազմված ժամանակակից հայոց լեզվում շատ կենսունակ հիմնական կաղապարներով: Նշենք այդ կաղապարներից մի քանիսը.

ա) Շատ է տարածված այն կաղապարը, որի մեջ գոյականը զուգորդվում է գոյականի հետ: օրինակ՝ *լացերդ, արևաբիր, ծոցածաղիկ, ծաղկահալավ, ծաղկահալույս հանդահոտ, ձեռքացողուն* (Վ. Հ.), *աճյունափոշի, փետրաբույլ, աստղատարափ, աստղացող, պողպատառիս, լուսակոհակ, քարանձավաշունչ* (Ռ. Ե.), *հանճարաշուրթ* (Ս. Խ.), *երախտահուր* (Գ. Գ.) և այլն:

բ) Հանդիպում է ածականի բաղադրություն ածականի կամ գոյականի հետ՝ *արագնաթեծ, քանձրաթով, առատաքաջ, առատավիշտ, նրբալույս, թարմերամ* (Վ. Հ.) և այլն:

գ) Առանձին կաղապար է կազմում գոյականի բաղադրությունը բայարմատի կամ բայաբնի հետ: Օրինակ՝ *բերդախոս, արցախաղարծ, թերթաբուր, ամարասուն, երկնքախոս* (Վ. Հ.), *որդեհում, երկնաղող* (Ս. Խ.), *թախծապարուր, հուսազեն* (Ռ. Ե.) և այլն:

Բառաբարդմամբ կազմված նորաբանությունների մեջ անհատական դրոշմով և ուժեղ արտահայտչականությամբ աչքի են ընկնում բարդության բաղադրիչների որևէ եզրի համաբանությամբ կազմված և նույն բանաստեղծության մեջ գործածվող նորաբանությունները: Այս եղանակով նոր բառեր են կերտել Գ. Գաբրիելյանը, Վ. Հակոբյանը, Ռ. Եսայանը: Այսպես՝ *արցախաբույր, արցախաթուր, արցախածույլ* (Գ. Գ.),

¹ Ումանք նորաբանությունների նշվող տեսակներն այսպես են տեղմխնավարում՝ ընդհանրացող և մեկուսացած (Է. Ազադյան, Հնդհանուր հայկական բառագիտություն, էջ 170) կամ բուն անվանադրման և անվանողական-ոճական (Տն. Գալչինա-Փեդրով Ե. Մ., Գորիտկով Կ. Բ., Մանսկի Ի. Մ., *Современный русский язык*, 1957, стр. 77)

² Ս. Ա. Էլյանը, Ժամանակակից հայերենի բառային ոճաբանություն, Եր., 1989, էջ 182/83:

մարմնամարմանդ, մարմնամոմիկ, մարմնածոմիկ, մարմնաշողիկ, ծաղկատաճար, ծաղկաբերդիկ, ծաղկատիկ, թոնրաշուրթիկ, թոնրաթեճ, թոնրապսակ, թոնրապողիկ (Վ. Հ.), ցավահարույց, ցավամոռաց, հանքանե, գալիքանե, արշալուսանե, արեգակնանե, լուսակոհակ, քարակոհակ (Ռ. Ե.) և այլն:

Նշված կաղապարներով կերտված բարդ բառերը արտացոլում են բանաստեղծների ներաշխարհը, արտաքին աշխարհի, իրականության և մարդկային հարաբերությունների նրանց ընկալումը, գեղարվեստական խոսքը դարձնում ավելի յուրահատուկ և տպավորիչ: Բարդ բառերը լիովին արտահայտում են հայոց լեզվի բառակազմական միջոցների ճիշտ և կանոնավոր գործադրումը:

Արցախյան պոեզիայում անհատական նորակազմությունների մեջ ածանցումն այնքան էլ ակտիվ բառակազմական եղանակ չէ: Եղած ածանցավոր նորակազմությունները հիմնականում բայեր են կամ բայահիմքով կազմված այլ խոսքի մասերի պատկանող բառեր: Օրինակ՝ *անհունանալ, թռչնանալ, երգանալ, աստղանալ, ժայռանալ, մենակվել, փետուրվել, աստղոտվել, մորոտվել, սաղմոսվել, վրեժվել, ծկվորվել, երկնքվել, երկրորդվել, խարույկվել, մատաղվել, ամառապվել հանդավորվել, սրտավորվել, տղավորվել, հավքավորվել, երգավորվել (Վ. Հ.), դարաբաղվել, արցախվել, արմատվել ցորենվել, վարդանվել, ավոյանալ (Ս. Խ.), գաղտնիքվել, արցունքվել, անահիտվել (Ա. Բ.)* և այլն:

Գոյական+վ+ել, գոյական+ան+ալ(ել), գոյական +ավաոր+վել կաղապարով բառեր կազմելը համարվում է Արցախի բանաստեղծների նախափորած բառակազմական հնարանքներից մեկը: Նշված կաղապարով կազմված բառերը ցույց են տալիս մի այնպիսի գործողություն, որ հատուկ են իրենց մեջ պարունակող գոյականական բաղադրիչին: Սրանց իմաստն ուղղակիորեն անցնում է բային, որով և առարկային մի տեսակ տրվում է գործողության կամ շարժման բնույթ:

Արցախյան պոեզիայում կան նաև քիչ թվով ածանցավոր նորակազմություններ՝ կազմված *ոտ, իկ, ավուն, ավոր, որեն, ենի, երեն* ածանցներով: Այսպես՝ *երգոտ, երկնոտ, վարդոտ, անցյալոտ, խաղաղիկ, թանձրիկ, երանիկ, թախտիկ, քնարավուն, պարվոր, երգավոր վերքավոր (Վ. Հ.), հուսավոր (Գ. Գ.), առվորեն (Վ. Հ.), արևորեն (Ա. Բ.) հոտաղորեն (Գ. Գ.), երգենի, Չարենցենի, լեռներեն (Վ. Հ.)* և այլն:

Գրողի բառապաշարի նորաբանություններն ուսումնասիրելիս պետք է հաշվի առնել ոչ միայն նոր բառերի կազմության ճշտությունն ու կանոնավորությունը, դրանց համապատասխանությունը լեզվի տվյալ բառակազմական օրենքներին ու սկզբունքներին, այլև այդ բառերի տեղն ու դերը գրական լեզվի ընդհանուր բառապաշարի մեջ, ինչպես նաև դրանց գեղարվեստական ոճական կոնկրետ գործառնությունը, գեղարվեստական տվյալ խոսքի մեջ ունեցած ոճական արժեքը:

Այս չափանիշներով ուսումնասիրելով արցախյան պոեզիայի բառապաշարի նորաբանությունները՝ եկել ենք այն եզրակացության, որ նորակերտ բառերի գործածությունը բնագրում խորապես հիմնավորված է ու պատճառաբանված, որ նման բառերն ունեն իմաստային որոշակի նրբություն, հանդես են եկել ոճավորման բնորոշ գծերով ու երանգներով, արտահայտել բանաստեղծների ապրումները, բարձրացրել խոսքի գեղագիտական արժեքը: Անվաճի լավագույն արտահայտությունն են Վ. Հակոբյանի «Մեսրոպ Մաշտոցն Ամարասում» պոեմում արցախյան տառապած, բզկտված, բայց քաջերով հայտնի հողը միանգամայն դիպուկ ձևով որակող *առատավիշտ* ու *առատալքաց* բառերը:

—Առատաջուր է այս հողն, իսկապես,
առատաբերք է այս հողն, իսկապես,
բայց ավելի շատ
առատավիշտ է ու առատա...լքաց:

Գ.Գ- Գուրգեն Գաբրիելյան

Ս. Խ.- Սոկրատ Խանյան

Վ. Հ.- Վարդան Հակոբյան

Ռ. Ե. – Ռոբերտ Եսայան

Ա. Ք. - Անահիտ Քոչարյան

ГАЗАРЯН АСМИК

НЕОЛОГИЗМЫ В АРЦАХСКОЙ ПОЭЗИИ

Резюме

В данной статье подвергаются анализу известные в арцахской поэзии индивидуально-авторские неологизмы, которые образованы по традиционным в современном армянском языке моделям. Подчёркивается их особая роль в формировании поэтического мышления, яркого воображения и в выражении эмоциональной насыщенности.

HASMIK KHAZARYAN

NEOLOGISMS OF ARTSAKH POETRY

Summary

This article analyses the known individual – authorical neologisms of Artsakh poetry, which are made according to the traditional models. First of all are stressed their special role in forming of poetical thought, impressive imagination and in expression of emotional richness.